

A KOMPLEX KÉRDÉS MINT NYELVHASZNÁLATI STRATÉGIA *

SCHIRM ANITA

1. Bevezetés

Dolgozatomban a félintézményes moderált vitaműsorokban megjelenő komplex kérdésekkel foglalkozom. A komplex kérdések problémája a verbális konfliktusbeli kérdések elkülönítésekor merült fel. Korábban ugyanis magyar vitaműsorok szövegét felvéve, átírva és a bennük található kérdéseket elemezve azt tapasztaltam, hogy a különböző kérdéstípusok a gyakorlatban nem mindig azonosíthatók egyértelműen, ugyanis gyakori, hogy egy kérdésben egyszerre vannak jelen két kérdéstípus tulajdonságai, így az adott kérdés egyidejűleg mind a két csoportba besorolható, vagyis komplex kérdésnek tekinthető.

Dolgozatomban a vizsgált korpusz bemutatása (2.) és a komplex kérdés fogalmának a tisztázása (3.1.) után először röviden felvázolom az általam felállított kérdéstipológiát (3.2.), minden egyes elemi kérdéstípust példával is szemléltetve, majd megmutatom, hogy a kérdések egyes jegyei, nevezetesen a szekvenciális hely és a funkció hogyan befolyásolják azok kombinálódásának a képességét. Az elemi kérdések kapcsolódási lehetőségeit előbb kombinatorikai számítások segítségével (3.4.) mutatom be, majd az arcmunkával és a kérdések indirektségével kapcsolatos jelenségeket (3.5.) hívom segítségül a komplex kérdések leírásához. Valamint megmutatom azt is, hogy az elméletben feltehető négyszeres és többszörös komplex kérdések miért nem léteznek a valóságban.

2. A vizsgált korpusz

A komplex kérdések jellegzetességeinek a feltérképezéséhez korpuszelemzést végeztem. Az általam gyűjtött korpusz három különböző típusú

---

*A dolgozat megírásához nyújtott önzetlen segítségükért ezúton szeretnék köszönetet mondani a dolgozat névtelen lektorának, valamint Lerch Ágnesnek, Németh T. Enikőnek és Kenesei Istvánnak, akik hasznos tanácsaikkal és kritikai észrevételeikkel jelentős mértékben hozzájárultak a dolgozat végső verziójának a megszületéséhez. Nem rajtuk múlt, ha a szövegben tévedések, hibák maradtak, ezekért a felelősség kizárólag engem terhel.

vitaműsor szövegét öleli fel. Közülük kettő televízióműsor: az ATV-n 2002-ben sugárzott¹ *Médiaegyensúly – Pro és kontra*, illetve *Közhang* című műsorok, egy pedig rádióműsor: a Fiksrrádióban 2001-ben elhangzott *Zöldindulás*² című műsor. A korpusz egésze a félintézményes diskurzusok (Ilie 1999: 975) közé sorolható, ami azt jelenti, hogy vannak bizonyos külső elvárások és szabályok, amelyeket be kell tartani a társalgás során, de a kontroll lényegesen alacsonyabb, mint az intézményes diskurzusok esetén, ám magasabb, mint egy kötetlen beszélgetés során. E vitaműsorok intézményes keretek közt zajlanak (TV-ben, illetve rádióban), alapvetően hallgató-orientáltak és többszörös hallgatóságuk van. A félintézményes diskurzusok intézményes jellegét az adja, hogy vannak szerephez illő és szerephez nem illő megnyilatkozások, míg a társalgási jelleg abban nyilvánul meg, hogy a témaváltás, a kérdés feltevése és a fordulók hosszának a szabályozása nem kizárólag a műsorvezető joga, hanem bármely résztvevőé.

A három vitaműsor összesen 2 óra 10 percnyi hangzó anyagot jelent. A dolgozat szövegében lévő példák lejegyzése során a Jefferson-féle (Heritage 1984: IX–XVI) átírási rendszert használtam fel. Jelöltem az egyidejű és az egymást átfedő megnyilatkozásokat, a hezitációkat és a hosszabb szüneteket. A nem verbális jelzéseket (hangsúly, hangleadás, gesztusnyelvi jelek) viszont figyelmen kívül hagytam, ezeket csak akkor jelöltem, ha releváns információt hordoztak a kérdések szerepéről.

3. A komplex kérdések

3.1. A komplex kérdés fogalma

A *komplex kérdés* terminus eltérő jelentéssel használatos a retorikában és a pragmatikában. A retorikában (Corbett–Connors 1999: 71) két független kérdés egy proposíció belüli összekapcsolását jelenti, és logikai megtévesztés kapcsolódik hozzá. A retorikai komplex kérdésben ugyanis el van rejtve egy következtetés, amelynek az igazságát feltételezzük. Például az *Abba-hagytad a barátnőd verését?* kérdés azt feltételezi, hogy a megkérdezett valamikor verte, illetve veri a barátnőjét. A pragmatikában (Ilie 1999: 982–4) ezzel szemben a komplex kérdések a több kérdésfajta jegyeit egyszerre magukon viselő kérdések. Dolgozatomban a *komplex kérdés* terminust a fogalom pragmatikai értelmében használom.

---

¹ <http://www.magyaratv.hu>

² http://www.fiksrradio.hu/zoldindulas/2001/zi_20010410/index.html

A komplex kérdésben a pragmatikai definíció alapján elméletileg akárhány kérdéstípus jegyei megjelenhetnek egyszerre, a gyakorlatban azonban ez a komplexitás korlátozott. A korlátozottság a komplex kérdések funkciójával függ össze, azzal, hogy milyen helyzetekben és miért használnak a beszélők az elemi kérdések helyett komplex kérdést, azaz milyen nyelvhasználati stratégia köthető a használatukhoz.

Mivel a komplex kérdések elemi kérdéstípusokból épülnek fel, a komplex kérdések leírásához először azok összetevőit mutatom be röviden, minden elemi kérdéstípust egy-egy korpuszbeli példával szemléltetve.

3.2. *A komplex kérdések összetevői*

3.2.1. *Az elkülönítési szempontok*

Az elemi kérdések elkülönítésekor és az egyes kérdéscsoportok létrehozásakor négy fő paraméterrel dolgoztam (Schirm 2004). A szakirodalomban (Ilie 1999; Gruber 2001) szokásos vizsgálati szempontok közül átvettem a **standardságot** és a **szekvenciális helyet**. A kérdés standardsága azt jelenti, hogy a beszélők ezeket a kérdéseket a tudásuk hiányossága miatt alkalmazzák, így verbális választ várnak rá, nem pedig valamilyen nem nyelvi cselekvést. Továbbá a standard kérdésekhez nem kapcsolódik semmilyen argumentatív jelleg. A szekvenciális hely pedig a kérdésnek a fordulóban³ elfoglalt helyét jelenti.

Ezek mellé a szempontok mellé két új paramétert vettem fel, a **szerepet** és az **illetékességet**. Fontosnak tartottam ugyanis, hogy a vitaműsorok két résztvevőtípusa által használt kérdéseket elkülönítsem egymástól, így megkülönböztettem a kétféle szereplőtípus kérdéseit, vagyis a moderátori és a vitapartneri kérdéseket. Ennek az elkülönítési jegynek a relevanciáját az adja, hogy a kérdező a félintézményes vitaműsorok esetén bizonyos fokig szerephez kötött, ugyanis vannak bizonyos elvárások arra vonatkozóan, ki és milyen jellegű kérdést tehet fel a beszélgetés során. Például a vitapartnernek nem szoktak nyíltan rákérdezni a műsorvezető véleményére, mert közismert,

---

³ Az interakció alapegysége lehet egy mondat, egy frázis, vagy egy lexikai konstrukció. Ezt az alapegységet a nemzetközi szakirodalomban a *turn* és a *Redezug* terminusokkal illeték, a magyar nyelvű szakirodalomban pedig Kenesei fordítása nyomán *fordulatnak* (Horányi 1978: 145), *újramegszólásnak* (Szende 1995: 79), illetve *beszédlépésnek* (Iványi 2001: 78, 90) nevezték. Dolgozatomban én Tolcsvai Nagyhoz (2000) hasonlóan a *forduló* terminust használom. A példák bemutatásánál az egyes fordulókat F betűvel jelölöm, az utána következő szám pedig a forduló szekvenciabeli sorszámát adja meg.

hogy a moderátornak semlegesnek kell maradnia a vita folyamán (Clayman 1992: 163). Ugyanígy nem szokás megkérdőjelezni a moderátor kérdéshez való jogát és a kérdésének a relevanciáját sem. A vitapartnerek viszont egymástól gyakorlatilag bármit és bárhogy kérdezhetnek. A moderátor kérdését csak az korlátozza, hogy ne térjen el az újságírói semlegességtől, a vitapartnerekre pedig az a megszorítás érvényes, hogy nem tehetnek fel a műsorvezetőnek személyes kérdéseket, és nem kérdőjelezhetik meg annak a kérdéshez való jogát.

Azt is vizsgáltam továbbá, hogy illik-e az adott szerephez a kérdés, vagyis hogy illetékesnek vagy illetéktelennek tekinthető-e. A két kérdéstípus a verbális konfliktus különböző fokait is jelöli. A forrásaimban található kérdések túlnyomó többsége a szerephez illő kérdések kategóriájába tartozik, s kevés illetéktelen kérdés volt a korpuszban, mivel a vitaműsorok résztvevői legtöbbször betartják a félintézményes vitaműsornak a kérdéshez vonatkozó szabályait. Az illetéktelenség illusztrálásához következzen egy olyan példa a korpuszból, ahol azáltal válik illetéktelenné a kérdés, hogy a vitapartner megkérdőjelezi a moderátornak a vitában betöltött szerepét:

(1) (KH: R3)⁴

R: Jobboldal. Akkor most már azt is tudom, ki kicsoda.

V: Tisztelettel köszöntöm a nézőket. Először is Juszt úrhoz lenne egy kérdésem. *Hogy most moderátor lesz vagy vitapartner?*

R: Jaj, ez a szokásos izé. Jó. Tessenek parancsolni. Én vendéglátó vagyok, házigazda ebben a műsorban, és mint olyan, természetesen vigyázok arra, hogy ne essenek egymásnak a vendégek....

V: De azért hagyja a két vitapartnerünket kibontakozni.

A négy fő szempont (szerep, illetékesség, standardság, szekvenciális hely) együttes figyelembevételével a korpuszban empirikus-induktív módon 14-féle kérdést különítettem el, amelyek a verbális konfliktusban betöltött

---

⁴ A korpuszra vonatkozó jelölés a következő: a kettőspont előtti betűk a szöveget azonosítják, az alábbi módon: *Pro és kontra* = PÉK, *Közhang* = KH, *Zöldindulás* = ZI. A kettőspont utáni betű a beszélőt jelöli, az utána lévő szám pedig a forduló szekvenciabeli sorszámát jelenti. A *Közhang*-nál azonban nem mindig adok fordulósámozást, mert a műsor közepétől itt a gyakori egyszerre beszélések miatt nem tudtam pontosan követni a fordulókiosztások számát. A moderátort minden esetben R-rel jelölöm, a vitapartnereket pedig a nevük kezdőbetűjével.

szerepük alapján három nagy kérdéscsoportba sorolhatók: a vitairányító, a vitatkozó és a tisztázó kérdések csoportjába.

A pragmatikai szakirodalomban már léteznek különféle kérdéstípológiák az argumentatív nem standard kérdésekre (Ilie 1999; Gruber 2001), ám ezek nem veszik figyelembe azt, hogy az egyes kérdéstípusoknak a verbális konfliktusban betöltött szerepét befolyásolja a kérdező státusza. A fenti szerzők a vitában betöltött fő funkció megjelölésétől is eltekintenek. Ilie és Gruber más megközelítési alapról vizsgálták a kérdéseket, más vizsgálati szempontokat tartottak fontosnak. Gruber azt vizsgálta, hogyan befolyásolja a szekvenciát a kérdés, Ilie pedig arra koncentrált, hogy a standard és nem standard kérdéseket elkülönítse egymástól.⁵ Ezzel szemben én a standardságot és a szekvenciát is figyelembe véve, a rendszert a szerep és az illetékeség paramétereivel kibővítve, továbbá a kérdések fő funkcióját is szem előtt tartva az alábbi elemi kérdéseket különítettem el a korpuszban.⁶

---

⁵ Gruber (2001: 1826) a nem információelőhívó kérdéseket két fő csoportra bontotta: a témaváltó kérdésekre (focus shifting questions) és a keresztkérdésekre (opposing questions). Az előbbire az jellemző, hogy a kérdező kiragad egy korábban már megemlített elemet a beszélgetésből, s ezt helyezi a társalgás középpontjába. A keresztkérdés pedig egy ellentétes állítást fejez ki. A keresztkérdések még tovább bonthatók az alábbi típusokra: explicit keresztkérdés (explicit opposing questions) – az ellentétes álláspont nyíltan ki van mondva; implicit keresztkérdés (implicit opposing questions) – rejtett az ellentét; szónoki keresztkérdés (rhetorical opposing questions) – az ellenvélemény szónoki kérdés formájában van megfogalmazva; torzító keresztkérdés (distorting opposing questions) – hamis következtetés formájában tartalmazza az ellentétes álláspontot; csábító kérdés (enticing question) – a témát egy új aspektusból világítja meg és globálisabb szinten működik.

Ilie (1999: 979) az argumentatív nem standard kérdéseket az alábbi három típusba sorolta: szónoki kérdések (rhetorical questions) – lényegük a figyelemfelkeltés és a közönség véleményére való hatás; ismertető kérdések (expository questions) – a beszélgetésben kezdő pozícióban jelennek meg; echo-kérdések (echo questions) – a megelőző megnyilatkozást ismétlik teljesen vagy részlegesen.

⁶ A táblázatban használt rövidítések: mod = moderátor; vtp = vitapartner; + = szerephez illő, illetékes kérdés; – = szerephez nem illő, illetéktelen kérdés; ? = kérdéses az illetékeség; F = forduló.

kérdéscsoport	szerep	illetékesség	standardság	szekvenciális hely
1. vitairányító kérdések				
vitaindító	mod	+	nem standard	(vita elején lévő) F1
ütköztető	mod	+	nem standard	F2
témaváltó	mod	+	standard/nem st.	(vita közbeni) F1
szókratészi	vtp	+	nem standard	F3
2. vitatkozó kérdések				
negatív	mod	+	nem standard	F1
vitázó	mod / vtp	+ / –	nem standard	F2
támadó visszhang	mod	+	nem standard	F2
visszatámadó	mod / vtp	+	nem standard	kérdés után
szónoki	vtp	+	nem standard	bárhol
3. tisztázó kérdések				
klasszikus tisztázó	mod	+	standard	F2
kétkedő visszhang	mod	+	standard	F2
véleménykérő	mod	+	standard	F1
vizsgáztató	vtp	+	standard	F1
engedélykérő	mod	?	standard	pre-F1

Az előnye ennek a taxonómiának az, hogy figyelembe veszi a félin-tézményes moderált vitaműsorok műfajának a jellegzetességeit, a két résztvevőtípust: a moderátort és a vitapartneret. Megadja továbbá a szerephez való kötődéseket, és figyelembe veszi a kérdések funkcióit is. Ez utóbbival a szakirodalomban eddig nem foglalkoztak. A vizsgált anyag méretéből (2 óra 10 perc) adódik azonban, hogy létezhetnek olyan egyéb kérdések is, amelyekre e korpusz nem adott példát, tehát mindenképpen szükséges a korpusz további bővítése.

A táblázatban lévő négy paraméter értékei alapján úgy tűnhet, hogy bizonyos kérdéstípusok egybeesnek, mert a jegyek ugyanazon értékeivel írjuk le őket. Azonban még sincsenek teljes egyezések, ugyanis a három fő kérdéscsoport megadásánál funkcionális szempontokat vettem figyelembe, így a különböző kérdéscsoportba tartozó azonos jegyértékkel jellemzett kérdések funkcionálisan különböznek egymástól. Az ugyanazon kérdéscsoportban lévő és azonosnak tűnő kérdések sem tekinthetők egyformának. Ugyanis a szekvenciahely megadásánál csak azt jelöltem a táblázatban, hogy az adott kérdés a szekvencia hányadik fordulójában (F1,F2,F3) jelenik meg tipikusan,

de ezen kívül még a kérdés tágabb környezete is fontos. A kérdéseket az elemzés során sosem a kontextusukból kiragadva vizsgáltam, hanem mindig a szövegekörnyezetükkel együtt.

A táblázat a korpuszban szereplő kérdések fajtáit szemlélteti, nem pedig az elvi lehetőségeket. Az elemi kérdések elkülönítéséhez felhasznált jegyek segítségével az alábbi ágrajzzal írhatók le az elméletileg lehetséges kérdéstípusok.

Kérdések

Moderátor			Vitapartner		
standard	nem standard		standard	nem standard	
	/	\		/	\
illetékes	illetékes	illetéktelen	illetékes	illetékes	illetéktelen
preF1	preF1	preF1	preF1	preF1	preF1
F1	F1	F1	F1	F1	F1
F2	F2	F2	F2	F2	F2
F3	F3	F3	F3	F3	F3

A kérdések ugyanis a szerep alapján lehetnek moderatóriak vagy vitapartneriek, továbbá standardok, illetve nem standardok. A standard kérdések definíció alapján mindig illetékesek, azaz szerephez illők, míg a nem standardok lehetnek szerephez illők (illetékesek), vagy szerephez nem illők (illetéktelenek). Továbbá ha a vita magját nézzük, amely mindig egy háromfordulós szekvencia,⁷ akkor a szekvenciális hely alapján négyféle kérdéssel kell számolnunk. Vagyis az ágrajz végcsomópontjai megmutatják, hogy elvileg 6×4 , azaz 24 különböző típusú elemi kérdésnek kellene lennie egyetlen funkcióval számolva. Mivel azonban három funkcionális csoportot (vitairányító, vitatkozó, tisztázó) különítettem el a verbális konfliktusbeli

⁷ Muntigl – Turnbull (1998: 227) szerint a vita magja a következőképpen adható meg. Tegyük fel, hogy van két beszélőnk, *A* és *B*. *A* beszélő *F1*-ben tesz egy kijelentést, amit a *B* beszélő az *F2*-ben vitat, mire *A* az *F3*-ban vitatkozik *B*-nek az *F2*-es kijelentésével, vagy úgy, hogy alátámasztja az eredeti *F1*-es kijelentését, vagy direkt módon kifejti az *F2*-vel való egyet nem értését. Vagyis a vitabeli váltások olyan háromfordulós szekvenciát alkotnak, amelyben két szomszédsági pár (*F1*-*F2*, illetve *F2*-*F3*) van, s az egyet nem értések a szomszédsági párok második részében fordulnak elő.

kérdéseknél, ezért ez a szám a háromszorosára nő. Az összes elvileg lehetséges elemi kérdéstípusból a korpusz alapján 14 fajtára találtam példát. A következőkben a korpuszban talált elemi kérdéseket mutatom be röviden, egy-egy példával is szemléltetve őket.

3.2.2. Az elemi kérdéstípusok rövid bemutatása

Az első funkcionális kérdéscsoportot a **vitairányító kérdések** alkotják. Természetesen a tartalmánál fogva bizonyos fokig minden kérdés alakítja és irányítja a vitát, hiszen ezek a kérdések behatárolják a rájuk adható válaszok körét, de vannak olyan speciális kérdések is, amelyek intézményesen is a vita formálására valók. A félintézményes moderált vitaműsorokban a moderátor feladata a vita elindítása, a vitapartnerek eltérő véleményének az előhívása, továbbá neki kell ügyelnie arra is, nehogy túlságosan eldurvuljon a vita. Az irányítás szerepének megfelelően az illetékes moderátori vitairányító kérdések közé a vitaindító kérdés, az ütköztető kérdés és a témaváltó kérdés tartozik, a vitapartneri kérdések közül pedig a szókratészi kérdés sorolható ebbe a csoportba.

A vitairányító kérdések első csoportjába a **vitaindító kérdés** tartozik. A műsorvezető joga és kötelessége, hogy a szereplők bemutatása és a téma fölvezetése után elindítsa a vitát. A kérdés funkciója a vitapartnerek ellentétes álláspontjainak a bemutatása, a vita alapjainak a lerakása, a konfliktus elindítása. A vitaindító kérdés mindig a szekvencia elején jelenik meg:

(2) (PÉK : R5)

F1 R: ... De mielőtt ennek kifejtésére kérném röviden, mégis tisztázzuk akkor, hogy hol vagyunk most. Szóval mi a helyzet? *Tényleg van Magyarországon sajtószabadság, olyan sajtószabadság, amellyel elégedettek lehetünk tizenkét évvel a demokrácia indulása után? És a fogyasztókra, a piac szereplőire kell bízni, hogy ha nem tetszik valami, akkor változtassanak?*

F2 B: Én ezt már több műsorban kifejtettem, hogy én azt gondolom, hogy Magyarországon sajtószabadság van.

A következő vitairányító kérdés az **ütköztető kérdés** is tipikusan moderátori kategória, ugyanis a moderált vitaműsorokban a műsorvezető feladata az eltérő álláspontoknak a vitapartnerekből való előcsalogatása. Leggyakrabban az egyik vitapartner hosszan kifejtett megnyilatkozása után jelenik meg ez a kérdés a moderátor részéről, s a kérdésre a másik vitapartnerrel vár

feleletet, vagyis az ütköztető kérdés jellegzetes funkciója a beszélőváltás; ez a kérdéstípus a konfliktus kibontását is segíti. Például:

(3) (PÉK : B7)

F1 B: De alapvetően én azt gondolom, hogy Magyarországon a sajtószabadság létező fogalom.

F2 R: *Ezzel szemben, gondolom?*

F3 A: Én azt gondolom, hogy a sajtószabadság nem az újságírók szabadságát jelenti...

A vitaindító és az ütköztető kérdés abban különbözik egymástól, hogy az előbbi a verbális konfliktus kirobbantására való, tehát mindig az első fordulóban jelenik meg, míg a második fordulóban megjelenő ütköztető kérdés beszélőváltó funkciója révén a már kialakult vitát viszi tovább.

A harmadik vitairányító kérdés a **témaváltó kérdés**. A témaváltó kérdésekre az jellemző, hogy a kérdező vagy egy korábban már említett elemet ragad ki a társalgásból, s ezt teszi meg a beszélgetés központi elemévé azáltal, hogy rá vonatkoztatja a kérdését, vagy pedig egy teljesen új témát vezet be. A témaváltó kérdés mindig új szekvenciát kezd. Példával szemléltetve:

(4) (KH: A)

F0 A: Bocsnat, csak hagy mondjam el, hogy ugye riogatták az embereket az MSZP-sek, itt van, egy példát. Elnézést, tényleg nem akarom elhúzni az időt. Tehát itt volt a 23 millió román esete.

F1 R: *Válthatnánk a televízióra, hogyha ezt a témát dobták be?* Mert csak a szokásos patronokat hallom puffogatni.

A vitairányító kérdések utolsó csoportját a **szókratészi kérdések** alkotják. Jellegzetességük, hogy következtetési sémát használnak fel a vita irányítására. „Ezek olyan igen-nem kérdések, amit nem annak a kiderítésére fogalmazunk meg, hogy vajon a korrekt válasz igen vagy nem, hanem azért, hogy kiderítsük a hallgató álláspontját. Ahogy a hallgató válaszol az egyes kérdésekre, sorra kiküszöbölnönek azok a lehetséges érvek, melyeket felhasználhatna arra, hogy ne értsen egyet a végső állítással. Így az egyetértés növekvő területei alkotják a további tárgyalás alapját” (Labov – Fanshel 1977: 102). Példa szókratészi kérdésre:

(5) (PÉK : A31)

A: Na de nem működik, tetszik látni. De nem működik, mert minden kormány megszállja, és nyomorgatja az M1-es televíziót, és mindig egy, egy vacak dolog van belőle.

F1 B: Azt mondja, hogy minden kormány megszállja.

F2 A: Igen.

F3 B: *Tehát az előző kormány is megszállta?*

F4 A: Nem eléggé Ilona, nem eléggé.

A következő funkcionális csoportba a **vitatkozó kérdések** tartoznak. Ezek szerepe a vita fenntartása, vagyis explicit vagy implicit módon megkérdőjelezi a partner álláspontját, s annak állításával szállnak szembe. Különböző jegyparamétereik alapján a korpuszomban a vitatkozó kérdéseknek öt alcsoportját találtam, ezek a negatív kérdés, a vitázó kérdés, a támadó visszhangkérdés, a visszatámadó kérdés és a szónoki kérdés.

A **negatív kérdés** egy szerkezetileg tagadószavas kérdő mondatot jelöl, amelyet állításként, egy lehetséges álláspontként lehet értelmezni. Heritage szerint (2002: 1428–1435) a vitapartnerek a negatív kérdéseket nem tisztázást kérő kérdéseknek tekintik, hanem lehetséges álláspontoknak, vagy egy harmadik fél kritizálásának. Ennek megfelelően az ezekre adott reakció egyetértés vagy egyet nem értés lehet. Például:

(6) (PÉK : R11)

F1 R: Mielőtt bármit is mondana válaszul, hadd kérdezzek valamit. *Nem lehet, hogy ez a mostani nagyon erős akaratnyilvánítás annak a jele tényleg, hogy érdemes újragondolni az egész 10–12 évet? ... Nem lehet az, hogy egy idő után kénytelenek az emberek levonni a tanulságokat...?*

F2 B: Most én azzal egyetértek, hogy a közszolgálatosság megjelenését, a jelenlegi minőségét újra kell gondolni, hogy miért lett olyan, amilyen...

A vitatkozó kérdések tipikus csoportját a **vitázó kérdések** alkotják. A szekvencia közepén fordulnak elő, s az előzőleg elhangzott megnyilatkozás igazságértékét kérdőjelezi meg, s provokáló jellegük miatt az ellenfelet érvkifejtésre készítik.

(7) (KH : A)

F1 A: Sugár Ágnesnek hívják a hölgyet, aki azt nyilatkozta, hogy az elmúlt négy évben minden, ami a Magyar Televízióban történt, azt el kell felejteni, mert az katasztrófa volt. Tehát ilyen nincs. 2000-ben a Magyar Televízió, a közszolgálati televízió egy csodálatos programot adott le a millennium évének a megünneplése alkalmával, tehát ilyeneket állítani, hogy minden

F2 R: *Melyikre tetszik gondolni? Szilveszterre például? Hogy közbotrány volt?*

F3 A: Nem, tehát ezek a

B: Nem a szilveszterre.

R: Mert világraszóló közbotrány volt a ködben a nem létező táncosok és a többi.

A vitatkozó kérdések funkcionális csoportjába tartozik a **támadó visszhangkérdés** is.⁸ Jellemzője, hogy egy előzőleg elhangzott megnyilatkozást ismétel meg teljesen vagy részlegesen, s ehhez az ismétléshez valamilyen ellentmondó érvelés is járul, s ezáltal magának az állításnak az igazságértéke kérdőjeleződik meg. Példával szemléltetve:

(8) (ZI :R152)

R: Tavaly mennyi volt, amikor megvette, mennyi volt a kihasználtsága a győri gyárnak?

F1 P: Ugyanannyi.

F2 R: *Ugyanannyi? Harminc százalék?*

A: Tehát még egyszer, amikor megvette, tudta

F1 F3 P: Azóta van egy gazdasági világválság az egész világon és

F2 R: *Világválság?* Azt mondják, hogy most dinamikusan fejlődik. Akkor valaki tényleg hazudik. Hát ne a...Elnézést kérek, hát a franc egye meg, amikor azt mondják, hogy dinamikusan fejlődik és ilyen és ilyen pozitív...

---

⁸ A szakirodalom (Ilie 1999: 980) a visszhangkérdéseket egységes csoportként kezelte, s csupán szerkezeti kategóriát értett rajta, azonban a visszhangkérdések közt különbség van olyan tekintetben, hogy a beszélő csodálkozását fejezik-e ki (csodálkozó visszhangkérdés), vagy a vitapartner előző megnyilatkozásának az igazságértékét kérdőjelezzik-e meg, egyúttal minősítik az előzőleg elhangzottakat (támadó visszhangkérdés).

A következő vitatkozó kérdésfajta a **visszatámadó kérdés**, amely egy öt közvetlenül megelőző kérdés után következik, vagyis válaszadás helyett visszakérdezés történik a kérdés segítségével. A korpuszban egy kétszeres visszatámadó kérdésre találtam példát:

(9) (KH:A)

F1 A: Hát szerintem teljes mértékben alaptalanul jutott eszébe.

F2 R: *Mert? Soha nem került ez szóba a tavasz során?*

F3 A: *Mert Ön tud egy oly–bármilyen nyilatkozatot mondani? =*

F4 R: *Nem került szóba?*

F3 A: = *Orbán-nyilatkozatot, Pokorni-nyilatkozatot? Hogy a Trianon revíziójára gondol, tehát*

F5 R: *Kérdezem én, nem hangzott ez el semmilyen gyűlésen?*

F6 A: Nem hangzott el.

A vitatkozó kérdések utolsó csoportját a **szónoki kérdések** alkotják. A szónoki kérdés olyan kérdés, amelyre a kérdező nem választ vár, hanem alakzatként, hatáskeltő eszközként használja azt (Ilie 1999; Gruber 2001; Kocsány 2001: 18; Szikszainé 2003). Például:

(10) (PÉK : A20)

A: *És szerintem maga is érti, hogy mi miről beszélünk, és maga segítsen nekünk, és mi okosak szépen bújjunk össze, nem így, a televízióban, meg a Parlamentben, hatan-nyolcan; hívjon meg embereket, a Hankiss tanár urat hívja meg, a Verebes Istvánt hívja meg, egy csomó ember a ballibból érti ám, hogy mi mit beszélünk. Hát *Milyen alapon lehet megmagyarázni a magyarországi médiahelyzetet? Melyik isten hatalmazta föl a szoclib táborát, hogy ez így legyen?* Mi ezt vitatjuk, és kérjük a maguk segítségét, és ezért ki kell mennünk az utcára. És akkor engem nem zavar, hogy a magyar ATV-n a Fási Ádám hetvenöt darab műsort csinált egyfolytában MSZP-s polgármesterjelöltekkel és képviselőjelöltekkel, mer' akkor majd a mi képviselőjelöltünk, őket bemutatjuk ott. *De hát így hogy lehet?* Hogy az MSZP-s jelöltek hetvenöt műsorban, a mi jelölteink meg sehol. *Melyik isten hatalmazta fel magukat erre?**

A harmadik funkcionális csoportot a **tisztázó kérdések** alkotják.⁹ A tisztázó kérdések standard kérdések, s céljuk a hiányzó információk megszerzése. Csoportjaik: a klasszikus tisztázó kérdés, a kételkedő visszhangkérdés, a véleménykérő kérdés, a vizsgáztató kérdés és az engedélykérő kérdés. A tisztázó kérdéseket sokszor az intonáció különíti el az egyéb kérdéstípusoktól (vö. Szende 1995).

A **klasszikus tisztázó kérdés** nem indít vitát, nem tartalmaz véleményt, egyetlen célja az információszerzés, s a szomszédsági párból álló mellékszekvencia első fordulójában szokott megjelenni. Az alábbi példában két tisztázó kérdés található:

(11) (KH : A)

F1 A: Támogatni kell a gyer, azokat az embereket, akik gyermekeket szeretnének vállalni. Erről szóltak az adókedvezményeknek a bevezetése.

F2 R: Melyik adókedvezményekre tetszik gondolni?

F1 F3 A: Hát a kettő–a nagycsaládosok támogatása, hogy leírhatják az adójukból a gyermekek után. Tehát ezt a polgári kormány vezette be.

F2 R: Kik vehetik ezt igénybe?

F3 A: Én úgy tudom, hogy a két a két és több gyereket ...

A **kételkedő visszhangkérdés**nél az információkérés úgy valósul meg, hogy a kérdező teljesen vagy részlegesen megismétli a megelőző megnyilatkozást. Például:

(12) (PÉK : R1)

R: Jó estét kívánok! Mai vendégeink: Kocsi Ilona, újságíró, a Magyar Hírlap főszerkesztője, Kerényi Imre, rendező, Madách Színház igazgatója és a Szövetség a Polgá-a-Nemzetért Polgári Körök tagja.

F1 A: Nem.

F2 R: *Nem?*

F3 A: Én csak úgy amatőrök ott. Nem vagyok tagja a Szövetség a Nemzetértnek.

R: De olyan, mintha tagja lenne, vagy még olyanabb, mondhatnám.

KIM: olyan, igen, igen.

---

⁹ A szakirodalomban (Ilie 1999) az *információkérő kérdés* terminust szokták erre a kérdéstípusra használni, mivel azonban minden kérdés valamilyen információt (is) kér, ezért szerencsésebb a *tisztázó kérdés* terminus.

A **véleménykérő kérdés**nél a kérdező vitapartnere véleményére kérdez rá nyíltan, valamilyen konkrét esettel kapcsolatban. Ez a kérdés annyiban különbözik a klasszikus tisztázó kérdéstől, hogy itt a kérdező fél nem egy tényt, hanem egy véleményt szeretne megtudni, azaz a beszélő attitűdjére kíváncsi, függetlenül annak igazságtartalmától. Vagyis míg a klasszikus tisztázó kérdés egy abszolút dologra kérdez rá, addig a véleménykérő egy relatívra. Példa véleménykérő kérdésre:

(13) (KH : A)

F1 A: Ezután az egyik táborvezető felszólalására – felszólítására meg lehetett köpködni és ocsmányságokat lehetett mondani a szobornak. *Mi a vélemény erről?*

F2 B: Hát én ezzel egyáltalán nem értek egyet. Az más kérdés, hogy erről most hallok először, tehát eddig még semmit nem hallottam róla...

A **vizsgáztató kérdés**nél¹⁰ az információkérés célja nem a kérdező hiányos tudásának a kielégítése, hanem arra való rákérdezés, hogy a megkérdezett rendelkezik-e bizonyos információkkal. Vagyis itt a hallgató tudása, illetve nem tudása jelenti a megszerzendő információt.

(14) (KH :A)

F1 A: Köszönöm szépen. Először egy rövid kis verset olvasnék föl és ezzel lenne kapcsolatban a kérdésem: Viktor, savanyú a narancs, Viktor, keserű a narancs, Viktor csalódtunk benned, Viktor el kell menned, game over. Az lenne a kérdésem, hogy ezt hol tanítják a kisiskolásoknak. *Tudja-e valaki?*

F2 B: Te olvastad fel a verset, nyilván megvan a forrása.

A: Persze.

Az **engedélykérő kérdések** sajátos helyet foglalnak el a kérdések közt, ugyanis szekvenciamegelőző megnyilatkozásnak (*pre-s*; Levinson 1983), ún. előszekvenciának számítanak. Ez azt jelenti, hogy az engedélykérő kérdéssel a moderátor egy előrevetített aktus feltételeire kérdez rá, s maga a szekvencia valójában csak akkor kezdődik el, ha az előrevetített aktus feltét-

---

¹⁰ Ezt a kérdésfajtát Searle (1979) vizsgakérdésnek nevezi, Kiefer (1983: 220) pedig vizsgáztató kérdésnek.

elei kielégülnek. Vagyis az engedélykérő kérdés nem tartozik szorosan a kérdéstipológiába, ugyanis nem része a társalgásnak. Például:

(15) (KH : A)

A: Én úgy gondolom, hogy Gergővel ezzel tökéletesen egyetérthetünk. Sajnálom, ha a hölgy úgy látta, hogy mi itt fröcsögünk. Úgy gondolom, nem fröcsögünk egymással. Felhívtuk egy sajnálatos jelenségre a figyelmet.

F1 R: *Szabad nekem valamit mondanom közbe?*

F2 A: Természetesen.

F3 R: Itt a televíziónál tartottunk és ugye erről szólt nagyrészt ez a beszéd is, hogy a jobboldalnak egy televízió, a polgári Magyaro

F4 A: Nem csak erről!

3.3. A komplex kérdések jellegzetességei

Az elemi kérdések elemzésénél azt tapasztaltam, hogy a különböző kérdéstípusok a gyakorlatban nem mindig alkotnak egymástól élesen elkülönülő csoportokat, ugyanis gyakori, hogy egy kérdésben egyszerre vannak jelen két kérdés tulajdonságai, így az adott kérdés egyszerre mindkét csoportba besorolható. Ez nem azt jelenti, hogy léteznek egyéb, eddig figyelembe nem vett elemi kérdéstípusok, hanem azt, hogy a beszélők a két kérdés közül az egyiknek valamely tulajdonságát el szeretnék tolni más irányba, ezért használnak komplex kérdést.

A pragmatikai szakirodalom (Ilie 1999) csak regisztrálta a komplex kérdések létét, de nem próbált magyarázatot keresni a kapcsolódási lehetőségeikre és korlátaikra, illetve arra, hogy miért használnak a beszélők elemi kérdések helyett komplex kérdéseket.

A következőkben a korpuszban található komplex kérdések közül mutatok be néhányat. A *Zöldindulás* című műsor 77. fordulójában a szónoki és a vitázó kérdés jegyei jelennek meg egyszerre egyetlen riporter kérdésen belül:

(16) (ZI: R77)

R: Ezt a kérdést azért, ha azt jelenti, hogy Győrben is modern a gyár, csak az épülettel van baj.

P: Nem. *Te tényleg ennyire hülye vagy, vagy csak teszed magad?*

R: Én tényleg pont olyan hülye vagyok, mint amilyen hülyét a Danone próbál belőlem csinálni, tehát én megpróbálom most eljátszani azt, hogy én értem a dolgot

A korpusz egésze mutatja, hogy az idézett példában a vitapartner a fel-tett kérdésre nem vár választ, azt választó formája ellenére is szónoki kérdés-nek szánja, s mint ilyen, egy kijelentéssel egyenértékű (= ‘Te tényleg ennyire hülye vagy.’). Azért van mégis kérdés formájában megfogalmazva, mert így kevésbé arcromboló, mint direkt állításként. A moderátor azonban még így is megérezte a kérdés vitázó voltát, s rögtön vissza is vágott.

A *Pro és kontra* című műsor 97. fordulójában pedig a témaváltó kér-dés és a negatív kérdés jegyei érvényesültek egyszerre egy moderátori kér-désen belül:

(17) (PÉK: R97)

R: *Nincs abban valami, amit én kérdésként fölvettem az elején, hogy valahogy minthogyha egy új fejezethez ért volna ez a vita?* Hát állan-dóan vitatkozunk 88–89 óta ezekről a dolgokról, ugye? Kerekasztal-tárgyalásokban a médiáról nem tudott közös álláspontra jutni a csapat.

A kérdés a tagadószavas kezdésből kifolyólag egyrészt a negatív kér-dések kategóriájába sorolandó, s állításként értelmezendő (*Nincs abban valami, amit én kérdésként fölvettem az elején...?* = ‘Van abban valami, amit ...’). Másrészt viszont a vitában már korábban előforduló altémára utal vissza, s ezáltal megváltoztatja a vita eddigi menetét.

3.4. A komplex kérdések kombinatorikája

A fentebb bemutatott két komplex kérdésen kívül azonban sok egyéb komplex kérdés is lehetséges egy vita során. Az általam elkülönített 14 kérdéstípus elvileg $[(14 \times 13) / 2]$ -féle, azaz 91 kettős komplex kérdést alkot-hatna, ha minden kérdésfajta minden kérdésfajtaival kombinálódhatna. Az intuíciónk alapján azonban úgy tűnik, hogy jóval kevesebb komplex kérdés valósítható meg. Például könnyen belátható, hogy a vitaindító és a visszatá-madó kérdések, illetve az ütköztető és szókratészi kérdések a kérdések

jellegzetességeiből és a vitában elfoglalt helyükből adódóan soha nem fognak tudni egymással kombinálódni. A kérdések kombinálódása nem véletlenszerű, ugyanis a szekvenciális hely és a kérdés fő funkciója meghatározza, hogy mely kérdések tudnak egymással komplex kérdést alkotni.

Vegyük először a kérdéseknek a szekvenciában elfoglalt helyét! Csak azok a kérdések képesek egymással komplex kérdést alkotni, amelyek szekvenciális helye nem zárja ki egymást. Így egy matematikai alapkombinatorikai feladat megoldásával kiszámolható, hány kapcsolódási mód lehetséges a kérdések szekvenciális helye szerint.

A szekvenciális elhelyezkedés alapján a 14 kérdéstípusból egy preF1-es (engedélykérő kérdés), öt F1-es (vitaindító kérdés, témaváltó kérdés, negatív kérdés, véleménykérő kérdés, vizsgáztató kérdés), öt F2-es (ütköztető kérdés, vitázó kérdés, támadó visszhangkérdés, klasszikus tisztázó kérdés, kételkedő visszhangkérdés), egy pedig F3-as (szókratészi kérdés) szekvenciájú. További egy kérdés (szónoki kérdés) pedig a szekvencia bármelyik fordulójában megjelenhet. A kérdések összehasonlító táblázatában volt még egy szekvenciális minősítés (a visszatámadó kérdésnél), ez a „kérdés után” volt, ezt két értéknek, F2-nek, illetve F3-nak lehet tekinteni. A kérdéscsoportokhoz tartozó helyértékek (pre-s F1, F1, F2, F3, bárhol, kérdés után) a komplex kérdésekben kétféleképpen kombinálódhatnak. Egyrészt, amikor azonos helyértékű kérdések alkotnak komplexet (pre-s F1 – pre-s F1, F1 – F1, F2 – F2, F3 – F3, bárhol – bárhol, kérdés után – kérdés után), másrészt, amikor különböző, de egymást megengedő helyértékűek kapcsolódnak össze (bárhol – preF1, bárhol – preF1, bárhol – F2, bárhol – F3, bárhol – kérdés után, kérdés után – F2, kérdés után – F3).

Azonos helyértékű kérdések esetén ismétlés nélküli kombinációval számolhatók ki a lehetséges komplex kérdések az $[n \times (n-1)/2]$ képlet szerint. A képletben az n az egyes fordulóknál kiválasztható kérdések száma, az $(n-1)$ az előbb kiválasztott kérdésen kívül kiválasztható kérdések száma, 2-vel pedig azért kell elosztani a szorzatot, mert a kérdéskomplexumoknál nem fontos a bennük szereplő összetevők sorrendje, viszont a kiválasztásban implicit benne van a sorrend. A képletet alkalmazva a következőt kapjuk:

$$[(1 \times (1-1)) \setminus 2] + [(5 \times (5-1)) \setminus 2] + [(5 \times (5-1)) \setminus 2] + [(1 \times (1-1)) \setminus 2] + [(1 \times (1-1)) \setminus 2] + [(1 \times (1-1)) \setminus 2] = 20$$

Ezután vegyük a különböző, de egymást megengedő helyértékű kérdések összekapcsolódását. Erre az $n \times m$ szorzás művelete alkalmazható, ahol n ,

illetve m a különböző helyek értékeiből kiválasztható kérdések számát jelöli. Itt – az előző számolástól eltérően – nem kell kettővel osztani, mivel különböző helyértékű kérdésekkel számolunk, így egy lehetséges pár csak egyszer fog előfordulni. Az $n \times m$ képletet alkalmazva a (bárhon – preF1, bárhon – F1, bárhon – F2, bárhon – F3, bárhon – kérdés után, kérdés után – F1, kérdés után – F2, kérdés után – F3) sorozatra, rendre a következőt kapjuk:

$$(1 \times 1) + (1 \times 5) + (1 \times 5) + (1 \times 1) + (1 \times 1) + (1 \times 5) + (1 \times 5) + (1 \div 1) = 24$$

A részeredményeket ($20 + 24 = 44$) összeadva azt kapjuk, hogy az elvileg lehetséges 91 kettős komplexből 47-et ki kell zárni a kérdések szekvenciális elhelyezkedése miatt. Vagyis összesen 44-féle komplex kérdés lehetséges, ha csak a kérdéseknek a szekvenciában elfoglalt helyét nézzük.

Azonban a kérdések funkcióját is figyelembe kell venni a lehetséges kérdéskomplexumnál. Ez alapján az alábbi komplex kérdések már definíció alapján kizárhatók: vitaindító – témaváltó; véleménykérő – vizsgáztató; ütköztető – kételkedő visszhang; vitázó – kételkedő visszhang; támadó visszhang – kételkedő visszhang; vitázó – klasszikus tisztázó; támadó visszhang – klasszikus tisztázó; szónoki – vitaindító; szónoki – vizsgáztató; szónoki – ütköztető; szónoki – klasszikus tisztázó; szónoki – kételkedő visszhang; szónoki – visszatámadó; visszatámadó – klasszikus tisztázó; visszatámadó – kételkedő visszhang. Vagyis a szekvenciális hely szempontjából lehetséges 44 kettős kérdéskomplexum száma a funkciók kombinálódása miatt tovább csökken 15-tel.

A komplex kérdés definíciója ('egy kérdésben szimultán jelenik meg több kérdés jellegzetessége') nem csupán a kettős kérdéskomplexumokat engedi meg, hanem a hármas, négyes, ötös, illetve az ennél többszörös komplex kérdéseket is. Az elméletileg végtelen lehetőségek száma azonban a gyakorlatban korlátozott. Egy kérdésben ugyanis akárhány és akármilyen funkció nem keveredhet egyszerre, valamint a funkciók és a kérdések jellegzetességei az arcmunkával és az indirektséggel is kapcsolatba hozhatók. Az alábbiakban ezt mutatom be részletesen.

3.5. A komplex kérdésekhez kötődő nyelvhasználati stratégia

A vitának a szerkezeti szabályszerűségei mellett meghatározott szociális struktúrája is van. A társalgásban, így a vitában is fontos szerepet tölt be a Goffman által arcnak (*face*) nevezett „tulajdonság” megóvása, illetve rombolása. Az arc Goffmannál egy tulajdonságegyüttes, amellyel minden ember rendelkezik. „Olyan én-kép, amelyet a társadalmilag megerősített

tulajdonságok körvonalaznak” (Goffman 1995: 3). Mivel arra törekszünk, hogy koherens képet mutassunk magunkról, rá vagyunk kényszerítve, hogy megvédjük az arcunkat, ha az veszélybe kerül. Az arc megóvása azokat a cselekedeteket és viselkedési formákat foglalja magában, amelyeket azért végzünk, hogy összhangban maradjunk az általunk mutatott arccal (Goffman 1995: 7). Az interakcióban a beszélők általában törekszenek az arc-fenyegetés minimalizálására és saját arcuk rendbehozására, s legtöbbször olyan stratégiát alkalmaznak, amellyel el tudják kerülni az arc-fenyegető aktusokat, sőt, ideális esetben arra is ügyelnek, hogy a beszélgetőpartnerük arca se sérüljön a beszélgetés során.

A vita ugyan tipikusan arcfenyegető aktusokat tartalmazó beszédtevékenység, hiszen a benne szereplő egyet nem értékek inherensen arcfenyegetők, azonban a vitatkozó felek még a vitában is törekszenek az arcfenyegetés minimalizálására. Az arcmunkát a verbális konfliktusban vizsgálva a kutatók (Muntigl–Turnbull 1998: 225) azt találták, hogy *B* beszélő *F2*-es megnyilatkozása rongálja *A* beszélő arcát. Erre *A* egy olyan arcvisszaállító lépést tesz, ami egyben rombolja *B* arcát: *F2* agresszivitásának a függvényében vagy *F1*-et védelmezi, vagy *F2*-t támadja.

A komplex kérdésekkel kapcsolatban megfigyelhető, hogy a vitapartnerek akkor használnak komplex kérdést, ha az arcfenyegetést szeretnék mérsékelni, s indirektebbé tenni a kérdést. A vitában előforduló kérdésfajták ugyanis különböző mértékben arcfenyegetők. Az arcrombolás hiánya és megléte alapján megkülönböztethetünk semleges és arcromboló kérdéseket.¹¹

A kérdés legsemlegesebb formájában is rombolja a megkérdezett negatív arcát, abban az értelemben, hogy a szabad cselekedetében gátolja, hiszen arra kényszeríti, hogy válaszoljon. Ahol az arcfenyegetés csak annyiban valósul meg, hogy válaszra készíti a beszédpartnert, azt a kérdésfajtát az arcrombolás szempontjából semlegesnek tekintem.

A semleges kérdések közé azok a kérdések tartoznak, amelyek nem változtatják meg a megkérdezett arcát. A semleges kérdések legtipikusabb formái a standard kérdések: a tisztázó kérdések (klasszikus tisztázó kérdés, kételkedő visszhangkérdés, véleménykérő kérdés és vizsgáztató kérdés), az engedélykérő kérdések és a témaváltó kérdés. Ezekhez a kérdésekhez semmi-

---

¹¹ Az archoz való viszony alapján el lehetne még különíteni arcóvó kérdéseket is. Mivel azonban a korpuszomban nem fordult elő ilyen kérdés, és a verbális konfliktusban nagyon ritka a másik arcának a védelmezése, ezért az arcóvással dolgozatomban nem foglalkozom.

lyen provokatív vagy argumentatív szándék nem kapcsolódik, így nem is tekinthetők arcfenyegetőeknek.

A semleges és az arcromboló kérdések nem válnak el élesen egymástól, van köztük egy átmeneti sáv. Az átmeneti kérdések közé két moderátori kérdés, az ütköztető és a vitaindító kérdés sorolható. Ezek ugyanis elég provokálóak és bántóak is lehetnek, viszont a moderátor szerepéből fakadnak, abból, hogy valahogy el kell indítania a vitát, és be kell mutatnia a különböző álláspontokat. Tehát, mivel szerepéből fakadnak, nem tekinthetők egyértelműen arcrombolóknak sem, ezért az átmeneti sávban foglalnak helyet.

A verbális konfliktusban szereplő kérdések arcviszonyai eddig a pontig adhatók meg egyértelműen. Az arcfenyegető kérdésekkel kapcsolatban azonban már problémák merülnek fel. Az arcrombolást ugyanis résztvevő szinten regisztrálni lehet, de analizáló szinten az arcrombolás mértéke nem adható meg objektíven, ugyanis egy romboló kérdés arcviszonyát eltérő módon ítélik meg a konfliktus résztvevői és a kívülálló felek. Továbbá sosem lehetünk biztosak abban, hogy egy feltett kérdés a megkérdezettben is azt a hatást váltja ki, ami a kérdés feltevőjének explicit vagy implicit szándéka volt. Valamint az arcfenyegetés mértékét befolyásolja a kontextus és a kérdés tartalma is.

Az arcromboló kérdések közül a gyengébben arcrombolók közé a negatív kérdés tartozik, amely éppen a formája miatt enyhíti a kérdés általi arcrombolást. A negatív kérdés ugyanis egy állítással egyenértékű tagadósavas kérdő mondatot jelöl, amelyhez meghatározott érvelési stratégia és arc munka tartozik. A mondanivalónak állítás helyett kérdés formájában való megfogalmazása ugyanis egy udvariassági stratégia, hiszen kevésbé sértő valamit kérdezni, mint állítani, s ez biztosítja, hogy a negatív kérdés kevésbé lesz arcromboló, mint az ugyanolyan tartalmú állítás.

A többi arcromboló kérdéstípus (szókratészi kérdés, vitázó kérdés, támadó visszhangkérdés, visszatámadó kérdés, szónoki kérdés) a kérdések tartalmától és a kontextustól függően lehet gyengébben vagy erősebben arcromboló is. Erősebben arcrombolóvá akkor válik egy kérdés, ha az agresszivitása nem a propozicionális tartalomból adódik, hanem a társalgásra vonatkozó külső szabályok megsértéséből. Ilyen például a párszekvencia felbomlása a visszatámadó kérdésnél, vagy a kérdés illetéktelenné válása. A leginkább arcfenyegető aktusok pedig a kompetencia- és relevancia-megkérdőjelező megnyilatkozások (vö. Muntigl – Turnbull 1998).

Az eddig elmondottak alapján az alábbi arcrombolásra vonatkozó kontinuum állítható fel a verbális konfliktusban megjelenő elemi kérdésekre:

SEMLEGES KÉRDÉSEK	átmenet	ARCROMBOLÓ KÉRDÉSEK	
		/	\
klasszikus tisztázó	ütköztető	negatív	szókratészi
kétkedő	visszhang	vitaindító	vitázó
véleménykérő			támadó visszhang
vizsgáztató			visszatámadó
engedélykérő			szónoki
témaváltó			

A kérdések arcviszonyaival azért foglalkoztam ennyire részletesen, mert a szekvenciális helyen és a funkción túl ezek határozzák meg az elemi kérdések kombinálódását. A komplex kérdésekben ugyanis két kérdéstípus keveredik, s az erősebben arcromboló kérdés arcrombolását a komplexumban lévő másik kérdéstípus tompítja. Vagyis az arcfenyegetés mérséklésének kimondatlan szándéka hajtja a beszélőt a komplex kérdés használatához. A komplex kérdés alkalmazása így egy udvariassági stratégiának tekinthető.

Az arcrombolásra vonatkozó kontinuum alapján megállapítható, hogy a komplex kérdésben mindig egy gyengébben és egy erősebben arcromboló kérdés keveredik. Ennek oka egyrészt a kérdező, másrészt a megkérdezett arcának a védelme, a kérdés direktségének a mérséklése.

4. Összefoglalás

Dolgozatomban három magyar vitaműsor anyagát felhasználva a komplex kérdések pragmatikai jellegzetességeit vettem sorra. Az elemi kérdések elkülönítésénél ugyanis az egyes kérdéstípusok nem mindig tiszta formájukban jelennek meg, hanem sokszor keverednek egymással, azaz komplex kérdést alkotnak. Ez a keveredés nem a kérdéstipológia hiányosságát jelenti, ugyanis az elemzés megmutatta, hogy a komplex kérdésekhez meghatározott nyelvhasználati stratégia kötődik, amely az arc munkával hozható kapcsolatba. Az elemi kérdések arcviszonyain kívül a kérdés funkciója és szekvenciális helye az, ami meghatározza a komplex kérdések létrejöt-

tét, s az utóbbi paraméter befolyásoló hatását ebben a munkában a kombinatorikai számítások tették érzékelhetőbbé.

A komplex kérdések használatának az oka a félintézményes vitaműsorokban az udvariasság látszatának a keltése. Meg kellene azonban nézni, hogy más szóbeli megnyilatkozástípusoknál is ugyanez a stratégia kapcsolódik-e a használatukhoz, illetve, hogy az egyes műfajokat illetően felállítható-e valamilyen korreláció a műfaj típus és a komplex kérdések használatának a gyakoriságát illetően. Ezért a terveim közt szerepel szinkrón intézményes diskurzusok, valamint történeti anyag (hitviták és boszorkányperek) segítségével is megvizsgálni a kérdéseket.

HIVATKOZÁSOK

- Clayman, Steven E. 1992: Footing in the achievement of neutrality: the case of news- interview discourse, in Drew, Paul–John Heritage eds.: *Talk at work: interaction in institutional settings*, Cambridge, Cambridge University Press, 163–198.
- Corbett, Edward P. J.–Connors, Robert J. 1999: *Classical Rhetoric for the Modern Student*, Oxford, Oxford University Press.
- Goffman, Erving 1995: A homlokzatról: A rituális elemek analízise a társas interakcióban, in Síklaki István szerk.: *A szóbeli befolyásolás alapjai II*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 3–31.
- Gruber, Helmut 1998: Disagreeing: Sequential placement and internal structure of disagreements in conflict episodes, *Text* **18**, 467–503.
- Gruber, Helmut 2001: Questions and strategic orientation in verbal conflict sequences, *Journal of Pragmatics* **33**, 1815–1857.
- Heritage, John 2002: The limits of questioning: negative interrogatives and hostile question content, *Journal of Pragmatics* **34**, 1427–1447.
- Heritage, John 1984: Transcript notation, in Atkinson, J. Maxwell–John Heritage: *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*, Cambridge, IX–XVI.
- Horányi Özséb szerk. 1978: *Kommunikáció 2: Válogatott tanulmányok. A kommunikáció világa*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Ilie, Cornelia 1999: Question-response argumentation in talk shows, *Journal of Pragmatics* **31**, 975–999.
- Ilie, Cornelia 2001: Semi-institutional discourse: The case of talk shows, *Journal of Pragmatics* **33**, 209–254.
- Iványi Zsuzsanna 2001: A nyelvészeti konverzációelemzés, *Magyar Nyelvőr* **125**, 74–93.
- Kiefer Ferenc 1983: A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról, in Rácz Endre–Szathmári István szerk.: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*, Budapest, Tankönyvkiadó, 203–230.
- Kocsány Piroska 2001: A retorikai kérdések egy lehetséges tipológiája, in Szathmári István sorozatszerk.: *Az alakzatok világa* **2**, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 7–21.
- Labov, William–David Fanshel 1997: Beszélgetési szabályok, in Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás szerk.: *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*, Budapest, Osiris, 422–423.
- Ladányi Péter 1962: A kérdő mondatok logikai analíziséhez (Egy interrogatív logika vázlata), *Nyelvtudományi Közlemények* **64**, 187–207.
- Levinson, C. Stephen 1983: Presequences, in Levinson, C. Stephen: *Pragmatics*, Cambridge, 345–364.
- Muntigl, Peter–William Turnbull 1998: Conversational structure and face-work in arguing, *Journal of Pragmatics* **29**, 225–256.
- Péter Mihály 1991: *A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai*, Budapest, Tankönyvkiadó, 153–160.
- Schirm Anita 2004: A kérdések szerepe a verbális konfliktusban, VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus, Budapest, [http://www.nytud.hu/NMNYK/eloadas/schirm_eloadas.pdf]
- Schmidt–Radefeldt, Jürgen 1977: On so-called 'rhetorical' questions, *Journal of Pragmatics* **1**, 375–392.
- Searle, John R. 1979: Az illokúciós aktusok szerkezete, in Pléh Csaba–Terestyéni Tamás szerk.: *Beszédaktus – kommunikáció – interakció*, Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 89–90.
- Searle, John R. 1997: Közvetett beszédaktusok, in Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás szerk.: *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*, Budapest, Osiris, 62–81.

- Szende Tamás 1995: *A beszéd hangszerelése. Idő, hangmagaság, hangerő és határjelzés a beszédben*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Sziksainé Nagy Irma 2001: *A retorikai kérdés rövid tudománytörténete*, Az alakzatok világa 3, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó,
- Kugler Nóra–Tolcsvai Nagy Gábor 2000: *Nyelvi fogalmak kyszótára*, Budapest, Korona.
- Vuchinich, Samuel 1990: The sequential organization of closing in verbal family conflict, in Grimshaw, Allen D. ed.: *Conflict talk – Sociolinguistic investigations of arguments in conversations*, Cambridge, Cambridge University Press, 118–138.